

ՅՈՒՉԱԽԱՐՆ ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ

Posted on November 14, 2020 by Keghart

Category: [Opinions](#)

Արեգ Եսփունճեան, Սիտնի, Աւստրալիա, 14 Նոյեմբեր 2020

1920 թուականի աշուն:

Հայաստանի Ա. Հանրապետութիւնը, հազիւ երկու տարեկան եւ թշուառ-անտեր, կը դիմագրաւէր թուրք ոսոխը՝ յանուն իր պետականութեան փրկութեան: Աշխարհը ականատես կ'ըլլար եւ ոչինչ կ'ըներ, ինչպէս Նոյնն ըրած էր Նախորդ տարիներուն, երբ ահաւոր բան մը այնտեղ՝ Օսմանեան Կայսրութեան մէջ պատահած էր մութին մէջ:

2020 թուականի աշուն:

Արցախի Հանրապետութիւնը, 29 տարեկան, ոչ թշուառ, բայց եւ այնպէս անտեր, կը դիմագրաւէր թուրք ոսոխը՝ յանուն իր գոյութեան: Աշխարհ դարձեալ ականատես կ'ըլլար եւ ոչինչ կ'ըներ, ինչպէս Նոյնն ըրած էր հարիւր տարի առաջ, երբ ահաւոր բան մը այնտեղ պատահած էր մութին մէջ:

Հարիւր տարուայ ընթացքին աշխարհը հեռահաղորդակցութեան մարզին մէջ մեծ յառաջընթաց արձանագրեց շնորհիւ համացանցերու գիտութեան: Այլեւս կարելի չէ ահաւոր բաներ կատարել մութին մէջ: Վերջին շաբաթներուն, հայաստանեան լրատուական գործակալութիւնները ամեն օր ուղիղ եթերով ամբողջ աշխարհին կը փորձէին ներկայացնել ահաւոր բաներու կատարումը այնտեղ՝ լոյս աչքով:

Ափսո՛ւ, աշխարհի պետութիւններէն ոչ մէկը հետաքրքրուած էր որեւէ գործնական քայլ առնելով: Սակայն կոչերու պակաս չկար, որ կողմերը վերադառնան բանակցութիւններու սեղանին: Ուրիշ ոչինչ:

Սուրիացի վարձկանները Թուրքիայէն Վրաստանի վրայով կը հասնէին Ատրպէյճան, եւ փոխան Նիւթական վարձատրութեան, կ'անցնէին Արցախ՝ մահ ու սարսափ պատճառելու:

Աշխարհ ականատես ըլլալով հանդերձ՝ լուռ կը դիտէր այս բոլորը՝ չտեսնել ձեւացնելով, կամ ալ բաւարարուելով փաստին արձանագրումով միայն:

Ատրպէյճանի մէջ 3-4 ամիս առաջ հաստատուած թուրք սպաները ամեն կերպ աջակցութիւն կը ցուցաբերէին իրենց արեւակից եղբայրներուն:

Աշխարհ ականատես ըլլալով հանդերձ՝ լուռ կը դիտէր այս եւս՝ չտեսնել ձեւացնելով:

Ատրպէյճան թրջական եւ իսրայելեան անօդաչու թռչող սարքերով կը ռմբակոծէր Արցախի եկեղեցիները, հիւանդանոցները, դպրոցները, խաղաղ բնակավայրերը, որոնք ռազմական որեւէ նշանակութիւն չունէին:

Աշխարհ ականատես ըլլալով հանդերձ՝ դարձեալ լուռ կը դիտէր՝ չտեսնել ձեւացնելով:

Մեր հերոս մարտիկները՝ 18-20 տարեկան նորահաս երիտասարդներ, իրենց

տրամադրության տակ ունենալով 20-րդ դարու զենքեր, անհաւասար պայքար կը մղէին 21-րդ դարու արդիական զենքերով օժտուած ոստիկ մը դէմ, որուն երազն է հայկական որեւէ պետականութիւն մէկանգամընդմիշտ վերացնել իր սահմաններուն քովէն:

Աշխարհ ականատես ըլլալով հանդերձ՝ լուռ կը դիտեր՝ չտեսնել ձեւացնելով:

Ի՞նչ պատահեցաւ յանկարծ, երբ ամէն բան փուլ եկաւ:

Պարզապէս նոր գլուխ մըն էր որ գրուէր մեր Հայոց Պատմութեան հազարամեայ էջերուն մէջ: Անհաւասար ճակատագրական ճակատամարտեր, եւ, անկախ արձանագրուած արդիւնքէն, բանակցութիւններու սեղանի շուրջ գալով նահանջ կատարել:

Պահ մը երթանք 1994 թուական երբ Արցախ, արիւնալի պատերազմէ ետք կարողացաւ ազատագրել Լեռնային Ղարաբաղի հողերը՝ ներառեալ շրջակայ տարածութիւններ: Սա հայոց արդի պատմութեան մէջ թերեւս այն հազուագիւտ իրադարձութիւններէն է, երբ հայ ժողովուրդը թուրք բռնակալ ցեղէն հայկական հողեր կ'ազատագրէր եւ Արցախի անկախ հանրապետութիւնը կը հռչակէր: Յարմար առիթը կը ներկայանար ամբողջ հայութեան՝ պարտուած Ատրպէյճանի հետ նստելու կլոր սեղանի շուրջ եւ Արցախի համար մէկանգամընդմիշտ կայուն կարգավիճակ մը ստեղծելու: Այս գաղափարը Հայաստանի Գ. Հանրապետութեան Ա. Նախագահին՝ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի արժեց իր պաշտօնը: Ան ստիպուեցաւ հրաժարիլ, եւ Նախագահական աթոռին վրայ բազմեցաւ Արցախի Նախկին Նախագահ Ռոպերթ Քոչարեանը, որու Տէր Պետրոսեան վստահած էր Հ. Հ.ի վարչապետութիւնը: Տասը տարիներ անցան եւ ոչ մէկ յառաջացում Արցախի կարգավիճակի մասին: Այս տարիներուն մեր միակ թշնամին կարծէք Ատրպէյճանն էր: Իսկ Թուրքիոյ նկատմամբ՝ Հայոց Տեղասպանութեան ճանաչման եւ գրաւեալ հողերու հիմնահարցերը կը վերաբերէին միայն ու միայն արեւմտահայ զանգուածին ի սփիւռս աշխարհի:

Քոչարեան Նախագահական աթոռը յանձնեց գործընկերոջը՝ դարձեալ արցախցի Սերժ Սարգսեանին, որ անկարող եղաւ որեւէ գործնական լուծման հասնելու. Արցախի հարցը դարձեալ կը ձգձգուէր ու կը ձգձգուէր: Սարգսեան մէկ կողմէ սիրաբանութիւններ կատարեց Թուրքիոյ հետ՝ իր ֆուլթայլային դիւանագիտութեան ձախող փորձերով, մինչ միւս կողմէ կոշտ կեցուածք բռնեց Ատրպէյճանի նկատմամբ: Ան միամտօրէն կը խորհէր, թէ Թուրքիա եւ Ատրպէյճան երկու տարբեր երկիրներ են:

Թուրքիա կը փակէր եւ փակած կը պահէր իր սահմանները Հայաստանի Հանրապետութեան հետ՝ իբրեւ զօրակցութիւն Ատրպէյճանի պահանջատիրութեան: Քանի մը տարին մէջ մը սահմանային ռմբակոծումներ, սակայն քանի մը օր կամ շաբաթ ետք, Ռուսաստանի միջամտութեամբ հրադադար կը յայտարարուէր: Արցախի վերջնական կարգավիճակը կը մնար անորոշ՝ ԵԱՀԿ Մինսքի խումբին հովանաւորութեան տակ: ՄԱԿ-ը շատոնց յայտարարած էր, թէ պետք է յարգուի Ատրպէյճանի տարածքային ամբողջականութիւնը:

Արցախի հայութիւնը, օգտուելով այս յարաբերութեան խաղաղ մթնոլորտէն, կրցաւ բաւական յառաջացում իրագործել եւ, որեւէ այլ երկրի նման, հիմնեց ինքնիշխան պետութիւն մը՝ իր բոլոր կառոյցներով: Հարցը կարծեք լուծուած ըլլար. Արցախի մէջ տեղի կ'ունենային պետական տարբեր մակարդակի ընտրութիւններ, մշակութային ձեռնարկներ, շինարարական աշխատանքներ: Միայն նորակառոյց օդակայանը կարելի չէր ըլլաւ օգտագործել Ատրպէյճանի սպառնալիքներուն պատճառով: Մեծ հարց չէ, ինքնաշարժերով կ'երթանք Արցախ:

Հայաստանի Հանրապետութիւն եւ Արցախ միաձուլուած էին եւ կեդրոնացած իրենց բարգաւաճման վրայ:

Մինչ այդ սակայն, աշխարհաքաղաքականութիւնը փոփոխութեան կ'ենթարկուէր... Հին ոյժերը կը նահանջէին եւ նոր ոյժեր մէջտեղ կու գային:

Ռուսաստան երկար ատենէ ի վեր կը նահանջէր հակառակ Փութինի՝ Ռուսաստանը ցարական կայսրութեան ու երբեմնի խորհրդային գերպետութեան հզօրութեան վերադարձնելու բոլոր ճիգերուն: Միւս կողմէ, մէջտեղ կու գար Երտողանեան Թուրքիա մը, որ վերջին տարիներուն, իր ակռաները սրած, կը յաւակնի աշխարհի զանազան անկիւններուն մէջ, Եւրոպայէն սկսեալ, անցնելով Միջին Արեւելքէն ու հասնելով Չինաստան, իր ծայնը բարձրացնել եւ հրահանգներ տալ՝ Օսմանեան Կայսրութեան երանելի օրերը վերադարձնելու նպատակով:

Փութին այս տեսնելով, կը փորձէր ամեն կերպ դիմագրաւել այն վտանգը, որ Թուրքիա կը միտի կամաց-կամաց տիրանալ Կովկասին եւ հասնիլ Կասպից Ծովէն անդին գտնուող իր թրքազգի ցեղակիցներուն:

Ռուսաստան արդէն քանի մը տեղ՝ Սուրիա, Լիպիա եւ Կովկաս, ինքզինք կը գտնէ դէմ յանդիման Թուրքիոյ: Փութին լաւ կը հասկնայ, որ կարելի չէ դիւրութեամբ յաղթահարել ՆԱԹՕ-ի լիազօր անդամ Թուրքիան: Ան կը խորհի, թէ թերեւս անելի մատչելի է համագործակցիլ անոր հետ, յոյսով որ կը կարենայ թրքական վտանգը չէզոքացնել: Միւս կողմէ, Եւրոպա ուրախ-զուարթ կը շարունակէ իր անտարբերութիւնը, այնքան ատեն որ Թուրքիա Ռուսաստանի ամեն տեսակ գլխու ցաւ կրնայ պատճառել:

Երտողան որսաց յարմար առիթը որպէսզի մուտք գործէ Ատրպէյճան եւ հասնի Ռուսիոյ սահմաններուն: Ի՛նչ ուրախութիւն ՆԱԹՕ-ի: Նոյնպէս ի՛նչ ուրախութիւն Ատրպէյճանի, որ երկար ատենէ ի վեր դադրած էր Ռուսաստանի կարեւորութիւն տալէ եւ արդէն Թուրքիոյ հետ ռազմական փորձեր կը կատարէր Հ. Հ.ի սահմաններուն մօտ՝ ռուս սահմանապահներու քիթին տակ:

Արցախի երեսուն տարի սառած հակամարտութիւնը որեւէ լուծման չէր հասած՝ հակառակ Թուրքիոյ կողմէ Հ. Հ.ի շրջափակումին: Երտողան այլեւս չէր կրնար այս կացութիւնը հանդուրժել: Պէտք էր եղբայրական Ատրպէյճանի հողերը վերադարձնել:

Ան անցաւ գործի, եւ կրակը բորբոքեցաւ: Փութին նեղ վիճակի մատնուեցաւ: Կ'արժէ՞ր Արցախի համար ՆԱԹՕ-ի դէմ պատերազմի մէջ մտնել: Թերեւս անելի լաւ է ճնշում բանեցնել Հ. Հ.ի վրայ, յոյսով որ ան ընկրկի եւ անոր վերջապէս պարտադրուի 25 տարիէ ի վեր առաջարկուող լուծումը:

Մենք՝ հայերս միշտ մղած ենք անհաւասար ճակատամարտեր: Այլեւս ուշ էր որեւէ նոր բանակցութիւն սկսելու համար: Պետք էր դիմադրել, յոյսով որ դարձեալ Ռուսաստան կը միջամտէ եւ շուտով զինադադար կը յայտարարուի:

Սակայն այս անգամ ոյժերու հաւասարակշռութիւնը էապէս խախտած էր Կովկասի մէջ: Ռուսաստան նոյնիսկ չփորձեց խանգարել արբանեակներու եւ Ատրպէյճանի անօդաչու թռչող սարքերուն միջեւ հաղորդակցութիւնը՝ հայկական կողմին վնասները գոնէ նուազեցնելու նպատակով: Ատիկա անգամ վտանգաւոր գաղափար մը կրնար ըլլալ ռուսերուն համար:

Հ. Հ.ի արտաքին գործոց նախարար Չոհրապ Մնացականեան անցաւ գործի: Դարձաւ աշխարհի չորս կողմերը՝ Արցախին օգնութեան հասնելու: Ի զուր...

Հայկական սփիւռքը, Ռուսաստանէն ու Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներէն մինչեւ հեռաւոր Աւստրալիա, ի տես այս բոլորին, ապշած մնաց:

Ատրպէյճան անցաւ առաջ՝ իր ետին ունենալով Թուրքիան, որ ամէն կերպ զօրակից կանգնեցաւ իրեն: Ան այլեւս գիտեր, թէ զո՞վ պետք է մտիկ ընէր: Միջազգային օրէնքով արգիլուած ռումբերը կը տեղային Արցախի ողջ տարածութեան վրայ՝ առանց խտրականութեան:

Արցախ իրաւունք չ'ունէր իր ճակատագիրը որոշելու:

Երբ Սերայիա ատենին նոյնը փորձեց ընել Քոսովոյի հետ, ամբողջ ՆԱԹՕ-ն վրայ հասաւ եւ սերպերուն դասը տուաւ, մինչդեռ երբ Ատրպէյճան իր հրէշային արշաւանքը գործադրեց վարձկաններու օգնութեամբ եւ ՆԱԹՕ-ի անդամ Թուրքիոյ հրամանատարութեամբ ու զինամթերքով, ՆԱԹՕ-ն, անհոգ եւ անտարբեր, միայն կոչ ըրաւ որ երրորդ կողմերը քաշուին ռազմադաշտէն... Արդեօք իրենց համար երրորդ կողմը Ռուսաստանն էր:

Անշուշտ շատ դիւրին է մեր պարտութեան ամբողջ մեղադրանքը անձի մը վրայ կուտակելը: Փաշինեանի կառավարութեան արտաքին քաղաքականութիւնը Փութինի դիրքորոշումը թերեւս դիւրացուց: Արդարեւ, Արցախ օր մը պետք է համոզուէր հողերէն մասի մը վերադարձին: 30 տարի ետք, Հ. Հ.ի բոլոր դրացիները տակաւին կը պաշտպանէին Ատրպէյճանի տարածքային ամբողջականութեան թեզը: Նոյնը կ'ընէին ԵԱՀԿ-ի Մինսքի խումբի անդամ երկիրներն ու ՄԱԿ-ը:

Հայաստանի Գ. Հանրապետութեան դիւանագիտութիւնը կը ձախողէր. ան հայանպաստ ու գործնական որեւէ նախաձեռնութիւն մէջտեղ չէր բերած երեսուն

տարուայ ընթացքին:

Այս բոլորը կարծեք չէին բաւեր: Պատերազմի աւարտի վերջին վայրկեաններուն, Էրտողան նոյնիսկ պատգամ մը յղեց Փուլինի, թէ ո՛վ կը կրէ Արցախի հարցի լուծման բանալին. Ատրպէյճան Նախիջեւանի տարածքէն ռուսական ուղղաթիռ մը «սխալմամբ» խոցեց Հ. Հ.ի օդային տարածքէն ներս՝ երկու ռուս օդաչու սպաննելով: Հակառակ այս սադրանքին, քանի մը ժամ ետք, համացանցով Փուլին ու Ալիեւ հպարտօրէն կը ստորագրէին տիրահոջակ փաստաթուղթը:

Պահ մը վերանայինք այն բոլոր պայմանագիրները որոնք թուրքերու հետ ստորագրուած են Հայաստանի Հանրապետութեան հռչակումէն ի վեր:

Պաթումի պայմանագիր, 4 Յունիս 1918 – Կնքուած է Օսմանեան Կայսրութեան եւ Հայաստանի Ա. Հանրապետութեան միջեւ: Թուրքերը ճանչցան քանի մը օր առաջ ծնունդ առած Հայաստանի անկախ պետականութիւնը:

Սեւրի պայմանագիր, 10 Օգոստոս 1920 – Ա. համաշխարհային պատերազմի յաղթական դաշնակից պետութիւնները կը ծրագրէին Օսմանեան Կայսրութեան բաժանումը: Պայմանագիրին մեծ մասը մնաց թուրքի վրայ, սակայն բաւական էր գրգռելու թուրքերը եւ զանոնք մղելու յարձակիլ Հայաստանի Ա. Հանրապետութեան վրայ:

Ալեքսանդրապոլի պայմանագիր, 3 Դեկտեմբեր 1920 – Կնքուած է քեմալական Թուրքիոյ եւ Հայաստանի Ա. Հանրապետութեան միջեւ՝ չեղեալ համարելով Սեւրի պայմանագիրը: Մէկ օր առաջ, խորհրդային կարգեր հաստատուելով, ծնունդ կ'առնէր Հայաստանի Բ. Հանրապետութիւնը:

Մոսկուայի համաձայնագիր, 16 Մարտ 1921 – Կնքուած է Ռուսիոյ խորհրդային Հանրապետութեան եւ Թուրքիոյ Ազգային Մեծ Ժողովի կառավարութեան միջեւ՝ առանց Հայաստանի Բ. Հանրապետութեան մասնակցութեան: Փետրուարեան ապստամբութեամբ՝ Երեւանի մէջ ժամանակաւորապէս իշխանութեան գլուխ անցած էին Ա. Հանրապետութեան ներկայացուցիչները:

Կարսի պայմանագիր, 13 Հոկտեմբեր 1921 – Կնքուած է քեմալական Թուրքիոյ եւ Հայաստանի Բ. Հանրապետութեան միջեւ: Պայմանագիրը հաստատեց Հ. Հ.ի եւ Թուրքիոյ միջեւ ներկայի սահմանները:

Ընթերցողին կ'առաջարկեմ ուսումնասիրել այս պայմանագիրները եւ եզրակացնել, թէ վերը նշուածներէն որեւէ մէկը հայերու օգտին եղա՞ծ է:

Արցախի հիմնահարցին վերաբերեալ այս վերջին փաստաթուղթը շարունակութիւնն է մեր հայրենական պետութեան արտաքին տհաս քաղաքականութեան, որ մեր հայրենիքի իշխանութիւնները սխալ դիրքորոշումներու կ'առաջնորդէ տեւաբար:

Այստեղ պետք է յիշել, թե Հայաստանի Գ. Հանրապետությունը չէ յստակեցուցած իր դիրքորոշումը Կարսի պայմանագիրին նկատմամբ, որուն յօդուածներով ճշդուած են Հ. Հ.ի եւ Թուրքիոյ միջեւ ներկայի սահմանները, ինչպէս նաեւ Նախիջեւանի կարգավիճակը: Նախիջեւանը տարածքային հրատապ ուրիշ հարց մըն է, որու լուծումը նոյնպէս ձգձգուած է Հայաստանի Գ. Հանրապետութեան կողմէ անցնող երեսուն տարիներուն ընթացքին: Միւս կողմէ, Թուրքիա շրջափակումի ենթարկելով Հ. Հ.ը, ոտնահարած է այս խնդրայարոյց դաշնագիրը:

Գալիք տարի Կարսի պայմանագիրին հարիւրամեակն է: Հաստատապէս չեմ կրնար ըսել թե Հ. Հ.ի ղեկավարը ո՞վ պիտի ըլլայ այն ատեն: Սակայն վստահօրէն կրնամ ըսել, թէ ովքեր պիտի մնան իբրեւ Թուրքիոյ եւ Ռուսաստանի ղեկավարներ (անշուշտ՝ եթէ Աստուած անոնց կեանքը երկարէ):

Արցախի հակամարտութեան վերջին դեպքերը յառաջիկայ տարի կրնան կրկնուիլ այս անգամ Հ. Հ.-Թուրքիա սահմանագծին վրայ եւ հայկական պետականութեան գոյատեւումը կրնայ խնդրոյ առարկայ դառնալ:

Այսօր, աւելի քան երբեւէ, հարկ է ի մտի ունենալ Եղիշէ Չարենցի պատգամը՝ Ո՛վ հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո հաւաքական ուժի մէջ է:

Ի վերջոյ՝ յաղթելո՛ւ ենք:

Դրօշի ծաղրանկարը՝ Լեւոն Ալեքսան Զակոբեանի կայքէջէն: Խմբ.

There are no comments yet.